

17

HISTÒRIA DE LES CÀTEDRES D'OBSTETRÍCIA I GINECOLOGIA DE BARCELONA

J. GONZÁLEZ MERLO

Catedràtic Emèrit

INTRODUCCIÓ

La història de les càtedres d'Obstetrícia i Ginecologia de Barcelona s'inicià l'any 1843, amb la creació de la Facultat de Medicina en aquesta mateixa ciutat.¹

Encara que, en realitat, l'ensenyança de la medicina s'inicià molt abans.²

Com ja s'ha dit en un altre capítol, el 1300 es creà l'Estudi General de Lleida, on s'impartí l'ensenyança de medicina, malgrat que no es coneix bé el nivell de docència assolit en Obstetrícia i Ginecologia.

L'any 1401, s'inicià oficialment l'ensenyança de la medicina a Barcelona, a l'Hospital de la Santa Creu, a l'Estudi de Medicina i Arts, que no assolí el rang d'Estudi General, nom que rebien llavors les Universitats.

El 1450 es creà oficialment a Barcelona l'Estudi General. Malgrat que no fou, fins el 1539 que s'impartí l'ensenyança de medicina, i es coneix bé com s'impartia l'ensenyança d'Obstetrícia i Ginecologia en aquest centre. Probablement era molt bàsica, ja que en aquella època l'assistència als parts era en mans de les llevadores.

Posteriorment es crearen diverses Universitats a Catalunya: Tarragona, Girona, Vic, Tortosa i Solsona.

El 1717 ocorregué un esdeveniment insòlit, i que té condicionaments merament polítics. Felip V ordenà un decret pel qual desaparegueren totes les universitats existents, fins al moment, a Catalunya, creant-se una de nova i única, la de Cervera. Com destaca CORBELLA, l'ensenyança de la medicina en aquesta nova universitat ensopegà amb algunes dificultats, al no disposar la ciutat de grans hospitals en què recolzar-se.^{1,3,4}

El 1760 es creà el Col·legi de Cirurgia, a semblança del Col·legi de Càdis, creat el 1748, i en el qual s'impartí docència de cirurgia. Aquesta entitat s'ubicà a l'Hospital de la Santa Creu, assolint un gran nivell.⁵

Es fundà, posteriorment, a Barcelona, l'Acadèmia de Medicina Pràctica, en la qual es crearen dues càtedres de clínica.⁶

FACULTAT DE MEDICINA DEL CARRER DEL CARMÉ

La història de les càtedres d'Obstetrícia i Medicina s'inicià, doncs, a Barcelona, l'any 1843, amb el pla d'estudis promogut per PERE MATA el 10 d'octubre d'aquell mateix any, i la creació de les Facultats de Ciències Mèdiques de Barcelona.⁶

La història d'aquestes dues càtedres està íntimament lligada, com és evident, a la història de la Facultat de Medicina.

La Facultat de Medicina de Barcelona, creada com ja s'ha dit pel pla d'estudis d'en PERE MATA, s'ubicà al local ocupat fins llavors pel Col·legi de Cirurgia, ja que el decret, al temps que creava les Facultats de Ciències Mèdiques, suprimí els Col·legis de Cirurgia de Barcelona, Madrid i Càdis, prohibint, a més, l'ensenyança de la medicina a totes les universitats del país. Dit d'una altra manera, la medicina només s'ensenyaria a les Facultats de Ciències Mèdiques. La Facultat de Medicina, aprofitant les disponibilitats docents del Col·legi de Cirurgia, quedà ubicada al recinte de l'Hospital de la Santa Creu, romanent fins a l'octubre del 1906, en què s'inaugurà la nova Facultat al carrer Casanova. El vell edifici de l'antic Col·legi de Cirurgia, situat al carrer del Carmé, està ocupat actualment, convenientment restaurat, per l'Acadèmia de Medicina de Catalunya.

En aquesta nova Facultat es crearen les primeres càtedres de la nostra disciplina. Fins llavors, l'Obstetrícia s'explicà a la patologia mèdica, i la Ginecologia en cirurgia.

El 1843 es crearen, en principi, dues càtedres o dues assignatures:

1a Obstetrícia, Malalties de les dones i nens, a càrrec del Prof. IMPERIAL IQUINO MENDOZA, procedent del Col·legi de Cirurgia de Cadis, i que només l'exercí dos anys, fins el 1845 en què de nou fou traslladat a Cadis.

2a Clínica de Parts i Malalties de dones i nens, a càrrec del Prof. ANTONI MAYNER, que l'exercí des del 1843 fins el 1857, any de la seva mort.

El 17 de setembre de 1845 s'elaborà un nou pla d'estudis (PLAN PIDAL),⁷ que fusionà ambdues càtedres o assignatures en una de sola:

Obstetrícia, Malalties dels nens i dones i la seva Clínica, a càrrec del Prof. ANTONI MAYNER, fins el 1857.

ANTONI MAYNER I ALCOVER nasqué el 1784, a Vilafranca del Penedès. Des del 1816 fou catedràtic al Col·legi de Cirurgia de Barcelona. Quan per mitjà d'oposició es féu càrrec de la càtedra d'Obstetrícia, Malalties dels nens i dones, a la Facultat de Medicina, tenia ja 60 anys.

Durant un temps fou rellevat de la docència d'Obstetrícia, per compartir-la amb l'activitat política. S'ocupà, també, de l'ensenyança de la història i de la bibliografia mèdica.

Foren escasses les seves publicacions. Les més notòries són les anotacions a la traducció del castellà del tractat magistral de VELPEAU, traduïda per PERE FELIP MONLAU, i la revisió del *Tractat elemental complet de malalties de la dona*, escrit el 1840 per OMS I FERRERES.

La seva tasca assistencial i docent, al parer dels autors que han estudiat la seva bibliografia,^{1,5,7} no fou tampoc brillant.

JOAN DE RULL fou el successor d'ANTONI MAYNER. Nasqué a Barcelona, el 1828. El 1858, a l'edat de trenta anys, obtingué per oposició la càtedra que exercí fins a la seva mort, el 1891. Uns anys abans, entrà a l'Acadèmia de Medicina. Assolí un gran prestigi dins la Facultat, de la qual en fou degà, i també en l'exercici privat com obstetre i pediatre, en què aconseguí una abundant i selecta clientela. El fet de pertànyer a una família de la noblesa de Barcelona, li facilità, probablement, el seu ràpid ascens i, sobretot, el seu èxit privat i professional.

El 1882 escriví un tractat de Pediatria, i publicà un estudi sobre la mortalitat perinatal de la Casa de Maternitat de Barcelona, que arribava en aquella època fins al 25%. Ideà un «traquelotom», instrument destinat a facilitar l'extracció fetal mitjançant maniobres destructores del fetus.

Durant el temps en què exercí la càtedra ocorregueren dos esdeveniments importants:

— El 1867, se separaren de nou les càtedres d'Obstetrícia. A partir d'aquell moment, JOAN DE RULL exercí només la Càtedra d'Obstetrícia, Malalties de dones i nens, mentre que la Clínica de Parts i Malalties de dones i nens fou exercida pel Dr. LLORENÇ VIDAL.

— A finals de 1888 se separà, definitivament, la Pediatria de l'ensenyança de l'Obstetrícia.

LLORENÇ VIDAL nasqué a Puigcerdà. El 1867 obtingué la càtedra de Clínica de Parts i Malalties de dones i nens. Prèviament, l'any 1843, fou nomenat ajudant de càtedra (llavors dit regent agregat), i al 1861, catedràtic supernumerari. Durant tot aquest temps, i com era la norma llavors, explicà diferents matèries en substitució d'alguns catedràtics, segons les necessitats (tant Osteologia, com Química, com Obstetrícia, etc.).

La seva tasca com a catedràtic de Clínica no fou gaire brillant.¹ El substituï en el càrrec JOAQUIM BONET I AMIGÓ.

JOAQUIM BONET I AMIGÓ nasqué a Barcelona, el 1852. Obtingué la càtedra el 1879, per mitjà d'oposició, exercint-la fins a la seva mort, el 1913. Als darrers anys, ho féu a la nova Facultat de Medicina del carrer Casanova.

El Dr. BONET I AMIGÓ fou una figura emblemàtica, tant a la Facultat de Medicina com en l'Obstetrícia del seu temps. Com a catedràtic d'aquesta especialitat, prestà especial interès a la formació pràctica dels seus alumnes.

Fou degà de la Facultat de Medicina, i des del 1905 fins el 1913, any en què morí, rector de la Universitat de Barcelona. Des d'aquest lloc impulsà, de manera decisiva, la construcció de la nova facultat del carrer Casanova.

Segons els seus biògrafs fou un bon obstetre (8-13), i tingué un gran èxit professional assistint el part a una clientela nombrosa i d'alt nivell social.

És per això que se li atorgà el títol nobiliari de baró.

Les seves publicacions no són gaire nombroses. En citarem dues: *L'antisèpsia puerperal*, publicada el 1896, amb motiu del seu ingrés a l'Acadèmia de Medicina, i *Les alteracions psicopàtiques durant l'embaràs i responsabilitat de les embarrassades*.

Igualment participà, de forma decisiva, en la creació de la col·legiació professional, i el 1894 fou nomenat president del Col·legi.

MIQUEL FARGAS nasqué a Castellterçol, el 1858. Després de renyides oposi-

cions, l'any 1893 obtingué la càtedra que JOAN DE RULL deixà vacant. L'exercí fins a la seva mort, l'any 1916.¹⁴⁻¹⁷

FARGAS accedí a la càtedra als 35 anys. Quan hi arribà, malgrat la seva joventut, ja era un expert cirurgià. El 1889 fundà una clínica ginecològica, que passà a ser la primera del país en aquesta especialitat.¹ Hi adquirí un alt nivell de formació en cirurgia ginecològica, a més d'un alt prestigi professional. No tingué mestres; es formà ell tot sol.

La seva tasca a la càtedra es pot qualificar d'excel·lent. Fou pioner, a Catalunya i Espanya, de la Ginecologia que durant molt de temps estigué inclosa dins la cirurgia. En aquella època, no obstant, la Ginecologia era una especialitat eminentment quirúrgica.

Durant el seu exercici com a catedràtic, creà una important escola que transcendí els límits de Catalunya.

Va escriure un tractat de ginecologia de dos volums, que obtingué una gran acceptació a tot Espanya.

Fou un fervent nacionalista i defensor de la llengua catalana. Col·laborà en la creació de l'«Associació General de Metges de Llengua Catalana», presidí, l'any 1913, el I Congrés de Metges de Llengua Catalana.

Presidí l'Acadèmia de Ciències Mèdiques durant dos períodes, i com d'altres catedràtics d'Obstetrícia i Ginecologia dedicà part de la seva activitat a la política. Participà en la fundació de la Unió Regionalista, íntimament relacionada amb la Lliga, i de la qual en fou vice-president.

LA FACULTAT DE MEDICINA DEL CARRER CASANOVA

Finalment, i després d'anys de vicissituds, s'acabà el nou edifici, construït com a seu de la Facultat de Medicina, inaugurant-se el 1906. Situat al carrer Casanova, disposà d'un gran hospital, també propi i de nova planta.

En aquesta nova facultat, a l'igual que a la vella del carrer del Carme, existiren dues càtedres destinades a l'ensenyança de l'Obstetrícia i la Ginecologia. Una dirigida per l'expert obstetre, el baró BONET; l'altra, a càrrec del Prof. FARGAS, consumat cirurgià, fervent nacionalista, que aconseguí un lloc rellevant a la Lliga. En aquella època, la nostra disciplina tingué un gran nivell assistencial, però també una eminent projecció social i política. Ambdós doctors moriren pòc temps després del trasllat al carrer Casanova.

PERE NUBIOLA I ESPINÓS nasqué a Barcelona, el 1878. Al gener del 1917 substituï a la càtedra al baró de BONET. En realitat, a la mort del doctor BONET el 1913, fou el doctor MATEO BONAFONTE qui el succeí; però a la mort del doctor FARGAS, el 1916, BONAFONTE passà a ocupar la càtedra de Ginecologia que aquell deixà vacant.

Després d'un curt període de temps en què exercí com a metge de Cardona, s'incorporà a l'Hospital de la Santa Creu i, el 1906, aconseguí una plaça d'auxiliar numerari a la càtedra d'Obstetrícia i Malalties de les dones i nens.

L'any 1917 guanyà, per oposició, la càtedra d'Obstetrícia, on realitzà una excel·lent tasca. S'ha dit d'ell que fou el mestre més important de l'escola catalana d'Obstetrícia.¹ Es jubilà el 1948, i morí vuit anys més tard, el 1956.

La seva projecció al llarg dels trenta anys en què transcorregué el seu magisteri, fou eminentment assistencial i docent.^{17,20}

Fou un hàbil obstetre, dominà molt bé l'ús del fòrceps, i introduí i difongué les operacions dilatadores del canal ossi del part, concretament la pubiotomia.

Realitzà una gran tasca docent, acudint amb regularitat a les classes. S'ha dit d'ell⁸ que fou un home generós, qualitat imprescindible en un bon mestre, i que s'ocupà més de l'interès dels seus alumnes que dels seus propis.

És per això que creà una important escola, molts dels components de la qual exerciren a diferents pobles de Catalunya.

Dedicà també part de la seva activitat docent a la formació de les llevadores, participant eficaçment, per aquest motiu, a la creació d'una escola.

L'any 1951, al final de la seva vida acadèmica, publicà, junt amb l'argenti ZÁRATE, un tractat d'Obstetrícia de tres volums, que tingué gran acceptació a Espanya i Amèrica.

Per acabar, destacar la seva forta personalitat i enginy, que donaren origen a múltiples anècdotes, referides amb afecte pels seus deixebles.

MATEO BONAFONTE I NOGUÉS nasqué a Aragó, el 1862. Exercí com a metge rural durant algun temps a Casp i Batea.

El 1904 obtingué, per oposició, la càtedra de Ginecologia de Saragossa, però la permutà amb un altre company, fent-se càrrec, finalment, de la de Sevilla. El 1913, vacant la càtedra d'Obstetrícia de la Facultat de Barcelona, l'ocupà per trasllat. S'explica que en acomidar-se dels seus companys de claustre, a Sevilla, els digué: «adiós señores, me voy a Europa».¹

L'any 1916, a la mort d'en Fargas, passà a ocupar la càtedra de Ginecologia que aquell exercia. En aquella època existia una divisió molt clara; una càtedra s'ocupava de l'ensenyança de l'Obstetrícia, i l'altra de la Ginecologia.

BONAFONTE fou un autodidacta, però un bon ginecòleg. La seva tasca docent i assistencial fou bona, tot i que les seves publicacions foren més aviat escasses.²¹

Al març del 1925 fou nomenat degà, i el 1933 es jubilà. Morí poc temps després, el 1940.

Dos esdeveniments influïren notòriament en l'activitat acadèmica de la Universitat de Barcelona: l'autonomia universitària i la Guerra Civil Espanyola. És per això que els comentarem breument.

Autonomia universitària: l'1 de juny de 1933 aparegué el decret que concedí l'autonomia a la Universitat de Barcelona. Fou aquest un esdeveniment històric i, en principi, molt positiu, malgrat que, desgraciadament, la Guerra Civil impedí el seu complet desenvolupament.

En aquest decret, s'autoritzà a la Universitat poder realitzar la seva pròpia gestió.

De manera concisa, les principals novetats que aportà foren:

a) Habilitació per a la docència d'altres hospitals d'alt nivell assistencial i científic. Concretament, l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

b) Autorització a la Universitat per nomenar als seus propis professors. Es crearen els títols de professor agregat i professor lliure, a la pràctica amb un nivell molt semblant al de catedràtic.

Desgraciadament, a la fi de la Guerra Civil (abril de 1939), fou abolida la autonomia universitària. A banda d'aquest advers esdeveniment, la Guerra Ci-

vil Espanyola tingué d'altres conseqüències molt negatives per a la Universitat. No només per a la de Barcelona, sinó, al meu judici, per a tota la Universitat espanyola.

En aquella època, les idees progressistes i liberals eren freqüents entre els professors universitaris; a Barcelona, a més, existia un fort sentiment nacionalista. Molts dels professors que així pensaven, foren expulsats de la Universitat només per la seva ideologia. És per això que, des de l'abril del 1939, la Universitat de Barcelona quedà delmada.

Les càtedres d'Obstetrícia i Ginecologia i el seu professorat de la Facultat de Medicina de Barcelona no experimentaren canvis importants durant aquest període. El Prof. NUBIOLA I ESPINÓS continuà impartint docència a la càtedra d'Obstetrícia sense interrupció fins a la seva jubilació, l'any 1948.

La càtedra de Ginecologia quedà vacant l'any 1933, a causa de la jubilació del Prof. BONAFONTE. La plaça fou llavors ocupada interinament pel doctor FRANCESC TERRADES I PLA, en aquells moments professor auxiliar numerari, càrrec que ja ostentava des del 1910 amb el Prof. FARGAS. El 1921 fou nomenat membre de l'Acadèmia de Medicina, i el 1932 cap del servei de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Acabada la Guerra Civil el 1939, fou expulsat tant del seu lloc acadèmic com del càrrec hospitalari.

VÍCTOR CONILL I MONTOBIO nasqué a Barcelona, el 1886. A finals del 1934 ocupà la càtedra de Ginecologia que deixà vacant el doctor BONAFONTE.^{23, 26}

Ja era un prestigiós ginecòleg quan accedí a la càtedra de Barcelona. Completà la seva formació ginecològica a Alemanya. Des del 1921, fou metge de la Maternitat Provincial de Barcelona, i el 1927 ingressà a l'Acadèmia de Medicina. El 1933 obtingué, per oposició, la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de la Universitat de Santiago de Compostel·la, però tornà de seguida a la Facultat de Barcelona, com a professor agregat primer, i més tard com a catedràtic.

El Prof. CONILL fou una de les figures més rellevants de la Ginecologia catalana i espanyola. Dominà la cirurgia ginecològica, tant la via abdominal com la vaginal. Realitzà, a la càtedra, una bona tasca assistencial i docent. Creà una important escola.

Entre les seves múltiples publicacions, cal destacar el «Tractat de Ginecologia», la primera edició del qual veié la llum el 1946, constituint un clàssic de la Ginecologia catalana i espanyola, amb el qual aconseguí fins a cinc edicions.

L'any 1956 es jubilà i abandonà la càtedra. Finalment, el 1967, fou nomenat president d'honor de l'Acadèmia de Medicina de Barcelona. Morí tres anys després.

MANUEL USANDIZAGA SORALUCE nasqué a Sant Sebastià, al 1898. L'any 1949 substituï al Prof. NUBIOLA a la càtedra d'Obstetrícia.^{27, 31}

Quan el Prof. Usandizaga arribà a Barcelona, havia ja exercit diferents càrrecs a altres llocs d'Espanya, gaudint d'un alt prestigi.

Com era molt freqüent en aquella època, completà la seva formació amb una estada a Alemanya.

El 1930, molt jove encara, fou nomenat cap del servei de Ginecologia de la casa de Salut de Valdecilla, a Santander, on realitzà una gran tasca.

El 1935 obtingué, per oposició, la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de la Facultat de Medicina de Salamanca. USANDIZAGA, però, fou un home inquiet. Exercí poc temps la càtedra de Salamanca, traslladant-se de seguida a la Facul-

tat de Medicina de Valladolid, on tampoc es quedà gaire temps, traslladant-se de nou, aquest cop a Saragossa i, finalment, a Barcelona. Abans d'això, però, oposità a la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de Madrid, que la perdé, anant a les mans del Prof. BOTELLA.

Fins llavors, a la càtedra de Barcelona que ocupà USANDIZAGA, s'ensenyà, fonamentalment, l'Obstetrícia. Amb ell, però, es realitzà la docència d'ambdues branques de la nostra disciplina: l'Obstetrícia i la Ginecologia.

Compartí l'ensenyança de l'Obstetrícia i la Ginecologia amb la d'Història de la Medicina, encarregant-se durant molt de temps de la docència d'aquesta assignatura. Publicà també sobre aquesta, interessants treballs.

Realitzà una bona tasca docent.

Al nostre judici, la més important de les seves publicacions fou la revista «Acta Obstètrico-Ginecològica Hispano-Lusitana», de la qual en fou director.

El 1966, molt a prop de la jubilació, renuncià al càrrec de la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de la Facultat de Medicina a la Universitat de Barcelona, fent-se càrrec del Departament d'Obstetrícia i Ginecologia, a l'Hospital Materno-Infantil de la Vall d'Hebron.

USANDIZAGA fou un home cult, de gran personalitat, que féu una important escola tant a la Universitat com a la Seguretat Social.

EMILI GIL VERNET nasqué a Vandellós, el 1905. Substituí al Prof. CONILL el 1958. Fou deixeble d'USANDIZAGA, a la càtedra del qual treballà com a professor adjunt, des del 1949.

Treballà prèviament com ajudant; primer a la càtedra d'Anatomia Patològica, i després a la d'Urologia.

Mentre impartí la càtedra, ensenyant de manera especial i tradicional la Ginecologia, GIL VERNET, a l'igual que USANDIZAGA, impartí tant d'Obstetrícia com de Ginecologia.

Realitzà una bona tasca docent i assistencial, publicant interessants treballs, entre els quals cal destacar els seus estudis sobre la hipertensió a l'embaràs, i el diagnòstic precoç del càncer del coll uterí.

Morí el 1970 d'una neoplàsia de pulmó, sense haver arribat a l'edat de la jubilació.

★ ★ ★

A finals de la dècada dels seixanta i tot al llarg de la del setanta ocorregueren importants esdeveniments que repercutien favorablement sobre l'ensenyança de l'Obstetrícia i la Ginecologia. Els comentarem breument:

La Universitat Autònoma. Al juny de 1968 es fundà a Barcelona una nova universitat, denominant-se Universitat Autònoma de Barcelona.³² La Facultat de Medicina d'aquesta Universitat creà diverses unitats docents, que s'ubicaren a grans hospitals, acreditant un alt nivell assistencial i científic. Es creà, primer, la de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau; més tard, la de la Vall d'Hebron i l'Hospital del Mar; i, finalment, la de la residència de la Seguretat Social de Badalona. Amb el temps es crearen quatre càtedres d'Obstetrícia i Ginecologia. Una a Sant Pau, exercida per JOAN ESTEBAN ALTIRRIBA; una altra a l'Hospital Materno Infantil de la Vall d'Hebron, a càrrec de LLUÍS CABERO I ROURA; la tercera a l'Hospital del Mar, exercida per JORDI XERCAVINS; i la quar-

ta, a l'Hospital Germans TRIAS I PUJOL, exercida per ORIOL GAMISSANS. Recentment, l'any 1998, es creà una segona càtedra a la unitat docent de la Vall d'Hebron, ocupada per JORDI XERCAVINS.

Farem posteriorment una breu ressenya d'aquests quatre catedràtics.

La fundació de la Universitat Autònoma de Barcelona tingué una repercussió molt positiva en l'ensenyança de l'Obstetrícia i la Ginecologia. La incorporació a la docència d'aquests grans hospitals d'alt nivell científic i assistencial, permeté millorar l'ensenyança pràctica, encara que la massificació de l'alumnat continuà sent desproporcionada entre el nombre d'alumnes i el de llits, per la qual cosa no rebien una bona formació pràctica.

Extensions i convenis amb hospitals. A la dècada dels setanta, la Facultat de Medicina del carrer Casanova patia una massiva aflluència d'estudiants, agreujada per l'elevat nombre d'àrabs que hi acudien.

A banda de l'Hospital Clínic, centre propi de la Facultat, es procurà obrir la Universitat Autònoma a d'altres hospitals.

En aquesta direcció, es crearen tres extensions; la de Mataró, la de Tarragona-Reus, i la de Lleida.

La de Mataró no prosperà, i el 1981 fou clausurada.

Les extensions de Tarragona-Reus i Lleida, creades el 1977, progressaren i actualment són Facultats de Medicina amb ensenyança independent. La docència d'Obstetrícia i Ginecologia es realitzà segons el pla previst, malgrat que cap d'elles ha assolit el màxim nivell acadèmic, no tenint fins ara catedràtic.

La Universitat de Barcelona ha realitzat també convenis per practicar l'ensenyança de la medicina. I ho ha fet amb dos grans hospitals, que gaudeixen d'un alt nivell científic i assistencial: l'Hospital de la Seguretat Social de Bellvitge, i el de Sant Joan de Déu. Tots dos disposen d'un bon servei d'Obstetrícia i Ginecologia, on es pot realitzar una bona ensenyança de la nostra disciplina. Seria desitjable, al meu parer, que ambdós Serveis poguessin disposar, en un futur proper i a nivell de catedràtic, d'una superior representació acadèmica.

Limitació del nombre d'alumnes. Després de moltes dificultats, la limitació d'alumnes fou aprovada, finalment, l'octubre del 1979. Amb aquesta iniciativa, el nombre d'alumnes disminuí significativament, permetent una millor docència pràctica de l'Obstetrícia i la Ginecologia.

Canvis en la docència de l'Obstetrícia i la Ginecologia a la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona. En els últims vint anys, l'ensenyança de la nostra disciplina ha experimentat profunds canvis:

— La important reducció del nombre d'alumnes ha permès una millor qualitat d'ensenyança en Obstetrícia i Ginecologia.

— La incorporació en el camp de la docència d'altres hospitals, diferents al Clínic, ha contribuït també, i en gran mesura, a millorar l'ensenyança pràctica, al proporcionar una millor relació alumne/nombre de llits hospitalaris.

— Ha disminuït el nombre d'hores dedicades a l'ensenyança teòrica de l'Obstetrícia i la Ginecologia, però ha estat la cronologia de l'ensenyança el que més profundament s'ha modificat. Als anys setanta, les classes teòriques es feien

en dos cursos (4t i 5è), i en dies alterns. Posteriorment, l'ensenyança es practicà en un sol curs (5è), amb classe diària. Finalment, la docència teòrica es concentrà en un sol trimestre, impartint diferents classes diàries. Actualment, les classes teòriques duren quatre setmanes, impartint-se cinc hores diàries de docència teòrica. Temps excessiu pel meu criteri. Considero que no s'hauria de realitzar ensenyança teòrica diària de la mateixa disciplina durant un temps superior a tres hores.

L'ensenyança pràctica, contràriament, ha millorat els darrers anys, al disposar els alumnes de més temps i, sobretot, d'un més gran nombre d'hospitals, augmentant, per tant, el nombre de llits i pacients amb els qui formar-se al costat dels tutors adequats.

Exposarem, a continuació, la llista de catedràtics d'Obstetrícia i Ginecologia de la Facultat de Medicina de Barcelona, que han exercit el seu càrrec en els darrers trenta anys. Farem només una breu ressenya, ja que tots ells encara viuen i, per tant, renunciem a realitzar un judici crític de la seva tasca docent, científica i assistencial.

JESÚS GONZÁLEZ-MERLO nasqué el 1926, a Alcazar de San Juan. Fou deixeble del Prof. JOSÉ BOTELLA LLUSIÀ. Al gener del 1960 obtingué, per oposició, la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia que deixà vacant el Prof. MANUEL USANDIZAGA, al traslladar-se a l'Hospital Universitari Materno Infantil de la Vall d'Hebron. Es jubilà als 65 anys, i fou nomenat professor emèrit.

VÍCTOR CONILL I SERRA nasqué el 1917. Aquest mateix any obtingué, per trasllat, la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia que deixà vacant, per mort prematura, el professor GIL VERNET. Per oposició, exercí durant poc temps la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia, a la Facultat de Medicina de Salamanca. Dirigió només durant cinc anys la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, abandonant-la abans de jubilar-se.

XAVIER IGLESIAS I GUIU nasqué a Torregrosa el 1936. Deixeble del Prof. GONZÁLEZ-MERLO, al juny de 1974 i per oposició, esdevingué professor agregat d'Obstetrícia i Ginecologia de la Facultat de Medicina de Saragossa. Al setembre del 1976 es traslladà a la Facultat de Medicina de Barcelona, a la càtedra que dirigia el Prof. GONZÁLEZ-MERLO. Posteriorment, l'any 1983, passà a ocupar la càtedra que deixà vacant el Prof. VÍCTOR CONILL, càrrec que ocupa actualment.

JUAN ANTONIO VANRELL DÍAZ nasqué a Barcelona, el 1941. Fou deixeble del Prof. GONZÁLEZ-MERLO. El 1983 obtingué, per oposició, una plaça de professor agregat a la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia que dirigia el Prof. GONZÁLEZ-MERLO. A l'octubre del 1986 fou nomenat catedràtic, càrrec que ocupa a l'actualitat. Per primera vegada, doncs, hi havia tres càtedres a la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona.

El Prof. GONZÁLEZ-MERLO, llavors cap del departament d'Obstetrícia i Ginecologia, proposà, cosa que fou aprovada per unanimitat, la creació de tres càtedres, cadascuna de les quals assumiria l'ensenyança de les grans subespecialitats de la nostra disciplina: Oncologia i Ginecologia general, Perinatologia i Reproducció i Endocrinologia, cadascuna d'elles amb una àrea hospitalària adequada. Amb aquesta concepció, el Dr. VANRELL fou nomenat catedràtic per Reproducció i Endocrinologia. Era el primer cop a Espanya que l'ensenyança d'aquesta subespecialitat s'elevava a nivell de càtedra.

Desgraciadament, aquesta idea que al meu judici recollia les futures tendències de la nostra disciplina, no s'ha continuat.

JOAN BALASCH I CORTINA nasqué a Vic, el 1951. Deixeble del Prof. GONZÁLEZ-MERLO, al gener del 1997 obtingué, per oposició, la càtedra que deixà vacant aquell.

CATEDRÀTICS D'OBSTETRÍCIA I GINECOLOGIA DE LA UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

JOAN ESTEBAN I ALTIRRIBA nasqué a Barcelona, el 1932. Fou deixeble del Prof. VÍCTOR CONILL. A l'abril del 1985 obtingué, per oposició, la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de la Universitat Autònoma, a la unitat docent de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, que exercia interinament des del 1972. Actualment segueix ocupant aquest càrrec.

ORIOL GAMISSANS I OLIVÉ nasqué a Barcelona, el 1936. Fou deixeble del Prof. VÍCTOR CONILL. Al març del 1994 fou nomenat, per oposició, catedràtic d'Obstetrícia i Ginecologia de la unitat docent de l'Hospital Universitari Germans TRIAS I PUJOL, càrrec que continua exercint.

LLUÍS CABERO I ROURA nasqué a Barcelona, el 1947. Es formà a la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, i a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Al juliol del 1997 obtingué, per oposició, una càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia destinada a la unitat docent de l'Hospital Universitari Materno-Infantil de la Vall d'Hebron, càrrec que continua exercint a l'actualitat.

JORDI XERCAVINS I MONTOSA nasqué a Sant Cugat del Vallès, el 1946. Es formà a l'Hospital Maternal de la Ciutat Sanitària de la Vall d'Hebron. Al desembre del 1992 obtingué, per oposició, la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de la Universitat Autònoma, destinada a la unitat docent Municipal, a l'Hospital Universitari del Mar.

Al gener del 1998, després d'una nova oposició, fou de nou nomenat catedràtic d'Obstetrícia i Ginecologia de la Universitat Autònoma, amb destí, aquest cop, a la unitat docent de l'Hospital Universitari Materno-Infantil de la Vall d'Hebron.

BIBLIOGRAFIA

1. CORBELLA, J.: *Historia de la Facultad de Medicina de Barcelona 1843-1985*. Fundación Uriach 1838. 1996.
2. DANON J.: *Medicina de ayer (II). La Facultad de Medicina de Barcelona en el siglo XVI*. Anal Med Bol Inf. Supl. 1971; 140: 41-45.
3. RUBIO I BORRÁS, M.: *Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera*. Barcelona 1915-1916.
4. MASSONS J. M.: *La Facultad de Medicina de la Universidad de Cervera*. I Congreso Int. Hist. Med. Catal. Barcelona 1970; IV: 266-268.
5. USANDIZAGA, M.: *Historia del Real Colegio de Cirugía de Barcelona*. Inst. Municipal Historia. 1964.
6. PALOMEGUE TORRES, A.: *Los estudios universitarios en Cataluña bajo la reacción absolutista y el trienio liberal hasta la reforma PIDAL (1824-1845)*. Barcelona. Universidad de Barcelona 1974, p. 798.

7. PALOMEGUE TORRES, A.: *La Universidad de Barcelona desde el plan PIDAL de 1845 a la ley MOYANO de 1957*. Barcelona. Universidad de Barcelona. 1979. p. 857.
8. PEDRO I PONS, A.: *De las antiguas facultades de medicina al Hospital Clínico*. Hospital Clínico Cincuentenario. 1957: 47-73.
9. GALLART I MONES F.: *Los catedráticos de la Facultad de Medicina durante mis estudios (1897-1901)*. Hospital Clínico. Cincuentenario. 1957: 33-45.
10. CONILL, V.: *Al doctor JOAQUÍN BONET AMIGÓ, barón de Bonet*. In Memoriam. Arch. Med. Biograf. 1953: 27.
11. CARRERAS ROCA, M.: *El Dr. D. JOAQUÍN DE BONET Y AMIGÓ, barón de Bonet*. Arch. Med. Biograf. 1953: 27.
12. GÓMEZ PAPI, E.; JANES, E.: *La obra del barón de Bonet*. Minut Menar. 1976; 9: 21-28.
13. BOGUÑA, J.; CONILL, V.: *L'obra del baró a la Universitat de Barcelona*. Historia de la Universidad de Barcelona. I Symposium 1988. 244-249.
14. ALONSO DUAT JC.: *MIQUEL ÀNGEL FARGAS ROCA. Vida y obra de un ginecólogo*. Barcelona. Tesis. 1968
15. CONILL I MONTORBIO, V.: *MIGUEL FARGAS ROCA*. Archiv. Med. Biograf. 1951; 1: 4-6.
16. BROGGI I VALLÈS M.: *FARGAS, su época y su influencia*. Anal Med. Cir. 1969; 49: 443-453.
17. BOTELLA LLUSIÀ, J.: *La ginecología de Cataluña vista por un madrileño*. II Congreso Hist. Med. Catal. Barcelona, 1975. I: 163-184.
18. AGUSTÍ I PLANELL, D.: *El Profesor PEDRO NUBIOLA ESPINÓS*. Med. Clin. 1956; 26: 277-283.
19. CARRERA I PADRÓS, M.: *Vida y obra del Profesor Dr. PEDRO NUBIOLA ESPINÓS*. Barcelona. Tesis 1982.
20. NUBIOLA, J.: *PERE NUBIOLA ESPINÓS, mestre de l'Obstetrícia*. Anal Med. Cir. 1970; 50: 393-406.
21. GARRIGA I ROCA, M.: *MATEO BONAFONTE NOGUÈS in Homenagen à Escola Ginecològica-Obstetrica da Universidade de Barcelona*. Acta Ginecol. Obstet. Hisp. Lusit. 1958; 7: 335-394.
22. BROGGI I VALLÈS, M.: *Antecedents i tendències que portaren a la Universitat Autònoma*. I Congreso Int. Hist. Cat. 1970; IV: 224-230.
23. USANDIZAGA M.: *VICTOR CONILL MONTORBIO (1886-1970)*. Anal. Med. Cir. 1970. IV: 50: 297-305.
24. CONILL SERRA V.: *VICTOR CONILL MONTORBIO in Homenagem à Escola Ginecològica-Obstetrica da Universidade de Barcelona*. Acta Gynaecol. Obstet. Hisp. Lusit. 1958; 7: 59-63.
25. OSLÉ FONT, A.: *El Profesor Dr. VICTOR CONILL MONTORBIO*. Arch. Med. Biogra. 1951; 1: 26-28.
26. BARRAU I VERNIA, E. J.: *El ginecólogo Prof. Dr. VICTOR CONILL MONTORBIO. Un humanista*. Barcelona. Tesis. 1982.
27. BALLESTEROS, L.: *La etapa de Barcelona*. Acta Obstet. Ginecol. Hisp. Lusit. 1982; 30: 461-467.
28. USANDIZAGA BEGUIRISTAIN, J. A.: *Ha muerto don Manuel*. Acta Obstet. Ginecol. Hisp. Lusit. 1982; 30: 441-447.
29. LAIN ENTRANGO, P.: *MANUEL USANDIZAGA, historiador de la Medicina*. Tribuna Médica. 1970. 23-5-1970.
30. LAIN ENTRALGO, P.: *MANUEL USANDIZAGA historiador de la Medicina*. Acta Obstet. Ginecol. Hisp. Lusit. 1982; 30: 477-480.
31. CORBELLA, J.: *El Profesor USANDIZAGA y la Historia de la Medicina*. Acta Obstet. Ginecol. Hisp. Lusit. 1982; 30: 449-459.
32. UDINA, F.: *La creació de la Universitat Autònoma de Barcelona*. Bellaterra. L'aportació de la Universitat Catalana a la Ciència i a la Cultura. Barcelona (L'Avenç Estudis). 1981: 54-58.

Història de la formació de les llevadores a Catalunya

DOLORS COSTA I SAMPERE
GLÒRIA SEGURANYES I GUILLOT

LA FORMACIÓ DE LES LLEVADORES FINS AL SEGLE XIX

A Espanya hi ha referències històriques de la formació de llevadores des del segle XIII, en les partides II de la Llei III, on es recullen les funcions que tenien les llevadores que estaven a càrrec de la gestació i del part de la dona, i de les cures del seu fill.¹

A finals del segle XV, els Reis Catòlics, varen regular l'exercici professional de les llevadores amb una *Pragmàtica* on quedava establert que el tribunal del «Real Protomedicato» era qui les examinava. Aquesta regularització va durar fins l'any 1576 en el qual Felip II va abolir la Llei.²

L'any 1541 es va publicar a Mallorca el llibre *Libro del Arte de las comadronas o madrinas y del regimiento de preñadas y de los niños*, del qual era autor el doctor en Arts i Medicina, mestre DAMIÀ CARBÓ.³

L'any 1787, amb l'aprovació del *Protomedicato*, es tornen a regular els estudis de llevadores, mitjançant el Col·legi de «San Carlos».⁴

L'any 1804, el rei Carles IV va regular novament els exàmens a les llevadores i va especificar que: «L'art dels parts i de les llevadores, només el podien exercir les que tinguessin el corresponent títol.»⁵

L'any 1857 es regulà, mitjançant la Llei d'Instrucció Pública, la formació acadèmica i les activitats professionals de les llevadores, juntament amb la formació dels practicants. Es defineix la llevadora com «la dona que practica l'art del parteratge o que exerceix en virtut del seu títol». Aquest reglament, és substituït novament pel «Real Decreto» de novembre de l'any 1888.⁶

LA FORMACIÓ DE LES LLEVADORES EN EL SEGLE XX

L'any 1904 es regulà la formació de les llevadores com a estudis independents amb una durada de 2 anys. La formació es realitzava en les Facultats de Medicina, o en les Cases de Maternitat, i la inscripció i la matriculació es feia en les secretaries generals de les Universitats.⁷

La formació tenia una durada de 2 anys acadèmics, i per poder accedir-hi calia estar en possessió d'un certificat d'estudis de l'Escola Normal. A més, a les dones casades se'ls exigia un permís del marit per poder cursar aquests estudis.

Les llevadores cursen els seus estudis, com a carrera independent, fins l'any 1953, en què s'unifiquen els estudis de practicants, infermeres i llevadores, i es crea la titulació d'Ajudant Tècnic Sanitari (ATS).⁸ Aquests estudis tenien una durada de 3 anys i les Escoles d'ATS depenien de les Facultats de Medicina. Posteriorment

amb l'Ordre de l'1 de juliol de 1955 es regulà el trànsit dels plans antics dels estudis de llevadora.⁹

El Reial Decret de gener de 1957 aprova l'especialitat d'assistència obstètrica (Llevadora) per a les ATS. La formació tenia 1 any de durada i oficialment el règim era d'internat. Alguns dels requisits era estar en possessió del títol d'ATS femení i tenir menys de 45 anys per accedir a l'especialitat. D'aquesta manera els estudis de llevadora queden establerts com ensenyaments de postgrau o d'especialització d'infermeria.¹⁰

L'any 1977, mitjançant el Reial Decret del 23 de juliol, es crea la carrera de Diplomats en Infermeria. Aquest ensenyament té una durada de 3 anys i la formació es realitza a les Escoles Universitàries d'Infermeria.¹¹

Pel Reial Decret, de 26 de setembre de 1980, s'autoritza a cursar l'especialitat de llevadora als aspirants d'ambdós sexes, restant suprimida la limitació per raó de pertànyer al gènere masculí,¹² i amb l'Ordre del 9 d'octubre de 1980 s'autoritza als diplomats d'infermeria a realitzar les especialitats existents, fins aquell moment, per les ATS.¹³

L'any 1986 Espanya s'incorpora a l'Europa Comunitària, i per aquest motiu, s'adquireix el compromís d'adequar la formació de les llevadores a les directrius existents sobre la formació de llevadores en la CEE (CEE 80/154, 80/155).¹⁴

El Reial Decret del 3 de juliol de 1987 regula l'obtenció del títol d'infermera especialista, i es crea l'especialitat d'Infermeria Obstètrica-Ginecològica (Llevadora). En aquest es menciona la creació d'Unitats Docents per a la formació de les especialitats d'Infermeria, que seran coordinades i avaluades per les Escoles d'Infermeria. En aquest mateix Decret es deroga l'anterior pla d'estudis de llevadora, fet que determina que a partir d'aquesta data no es formin més promocions de llevadores.¹⁵

En el Reial Decret de 29 de juny de 1991 es regula a Espanya el reconeixement de diplomes de llevadora atorgats pels diferents països que formen la Comunitat Europea, i també l'exercici de les llevadores.¹⁶

En l'Ordre de l'1 de juny de 1992 s'aprova amb caràcter provisional el programa de formació de l'especialitat d'Infermeria Obstètrica-Ginecològica (Llevadora) i els requisits mínims de les Unitats Docents de Llevadores; es regula, també, el sistema d'accés per a l'obtenció del títol d'Infermeria Obstètrica-Ginecològica (Llevadora).¹⁷ La formació té una durada de 3.534 hores, i es realitza durant dos anys a temps complet. La formació és de tipus resident i l'accés es fa mitjançant una prova de caràcter estatal consistent en un exercici escrit i un barem de puntuació.

En l'Ordre d'octubre de 1993 es publica la convocatòria de la primera promoció d'especialistes en Infermeria Obstètrica-Ginecològica (Llevadora) per començar la formació l'abril de 1994.¹⁸

ESCOLES DE LLEVADORES A CATALUNYA

La primera Escola de Llevadores de Catalunya va ser ubicada en l'antic Hospital, de la Sta. Creu i Sant Pau, situat al carrer de Sant Pau de Barcelona. L'any 1907, l'antic Hospital de la Santa Creu es traslladà a l'Hospital Clínic, i uns anys després, també es va traslladar l'ensenyament de llevadores.

Els primers professors que varen dirigir la formació de llevadores van ser el Dr. FARGAS i el Dr. BONAFONTE. Posteriorment, es va fer càrrec d'aquest ensenyament el Dr. P. NUBIOLA, amb el professor adjunt Dr. AGUSTÍ PLANELL.

A partir de l'any 1949, l'Escola de Llevadores de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, Hospital Clínic, va ser dirigida pel Professor E. GIL-VERNET, pel Professor V. CONILL SERRA, i en darrer lloc pel professor J. GONZÁLEZ-MERLO.

A partir de l'any 1976, i sota la direcció del professor GONZÁLEZ MERLO, es va establir un conveni amb la Universitat de Barcelona, per formar llevadores en altres centres hospitalaris com són: la Clínica de Sta. Fe de Sabadell, on les pràctiques les tutelava el Dr. R. FUSTER CHINER; l'Hospital de Granollers, les tutelava el Dr. J. DOMINGO, i l'Hospital de Sant Joan de Déu, amb la tutela del Dr. L. CAMPOS NAVARRO. La darrera promoció de llevadores pertanyents a la Universitat de Barcelona va finalitzar l'any 1986, després d'haver format 80 promocions de llevadores.

El 1959 es crea la segona Escola de Llevadores de Catalunya, a la Casa de Maternitat, depenent de la Diputació Provincial de Barcelona. Aquesta Escola va ser dirigida en primer lloc pel Dr. C. CARCELLER BLAY i posteriorment pel Dr. L. GUILLERA VALLHONRAT. En aquesta Escola es van realitzar un total de 27 promocions de llevadores fins a l'any 1986.

L'any 1969 es creà la tercera Escola de Llevadores a l'Hospital Maternal de la Residència Sanitària de la Vall d'Hebron, sota la direcció del professor M. USANDIZAGA SORALUCE i posteriorment el professor L. BALLESTEROS. La darrera promoció va finalitzar l'any 1987.

Durant tots aquest anys la formació teòrica era impartida majoritàriament pels metges obstetres. La formació pràctica era tutelada per l'equip de guàrdia de sala de parts, amb una participació molt important de les llevadores titulars, i a més les supervisors de llevadores s'encarregaven de coordinar les pràctiques.

L'any 1994 es va iniciar la formació de llevadores en la Unitat Docent de Llevadores de Catalunya. Aquesta Unitat està formada per: l'Escola d'Infermeria de la Universitat de Barcelona, 14 Hospitals de diferents indrets de Catalunya i 12 sectors sanitaris d'Atenció Primària amb Programa d'Atenció a la Dona (PAD).

Els hospitals i PAD acreditats són:

Hospitals	Programa Atenció Dona
Hospital Clínic	PAD Badalona
Hospital Casa Maternitat	PAD Cornellà
Hospital Vall d'Hebron	PAD Maresme
Hospital de Sant Pau	PAD Granollers
Hospital Sant Joan de Déu, Esplugues	PAD Sabadell
Hospital Germans Tries, Badalona	PAD Terrassa CST
Hospital Parc Taulí, Sabadell	PAD Terrassa MT
Hospital Consorci Terrassa	PAD Tarragonès
Hospital Mútua Terrassa	PAD Reus
Hospital de Granollers	PAD Gironès-La Selva
Hospital Josep Trueta, Girona	PAD Tortosa
Hospital Joan XXIII, Tarragona	PAD Lleida
Hospital Arnau de Vilanova, Lleida	
Hospital Verge de la Cinta, Tortosa	

La formació teòrica es realitza a l'Escola d'Infermeria del campus de Bellvitge (Universitat de Barcelona) i la formació pràctica es realitza en els centres acreditats per a la docència de llevadores, citats anteriorment.

L'abril de 1996 finalitza la primera promoció de llevadores després d'un període de 9 anys sense cap promoció. Aquest llarg període és el fruit d'una manca de legislació específica per a la formació de llevadores.

BIBLIOGRAFIA

1. SÁNCHEZ PEDROSA, A.: *Reseña de la historia de la profesión*. En: Rodríguez-Rozalén, A. Manual Práctico para matronas. Madrid: ELA; 1997; 19-29.
2. Enciclopedia Sopena: Barcelona: Ed. Sopena; 1932.
3. MARTÍNEZ MOLINA, A.: *Estudio histórico de la enfermería en España 1*. La profesión de matrona según el tratado de DAMIÁ CARBÓ (siglo XVI). Valencia: Fundación de Enfermería Internacional, 1994.
4. USANDIZAGA, M.: *Historia de la obstetricia y de la ginecología en España*. Santander: Aldus, 1944.
5. ALCUBILLA: *Diccionario de administración Española*. Madrid, Imprenta del Boletín Jurídico Administrativo, 1902.
6. TERRÉ RULL, C.: *La Matrona en España. Historia de una profesión*. En: Towler, J. Brammall, J.; Comadronas en la historia y en la sociedad. Barcelona: Masson, 1997, 373-383.
7. ALCUBILLA: *Diccionario de la administración Española, tomo XII. (1877-1804)* Madrid.
8. Real Decreto de 4 de diciembre de 1953. (BOE 29.12.53).
9. Orden del 1 de julio de 1955. (BOE 23.7.55).
10. Real Decreto del 18 de enero de 1957. (BOE 12.2.57).
11. Real Decreto del 23 de julio de 1977. (BOE 22.8.77).
12. Real Decreto de enero de 1980. (BOE 24.1.80).
13. Orden del 9 de octubre de 1980. (BOE 20.10.80).
14. Boletín de la Comunidad Europea. *Directivas del Consejo sobre reconocimiento recíproco de diplomas, certificados y otros títulos de matrona*. CEE 80 L 153/154/155, 1980.
15. Real Decreto del 3 julio de 1987. (BOE 1.8.87).
16. Real Decreto del 28 de junio de 1991. (BOE 29.6.91).
17. Orden de 1 de junio de 1992. (BOE 2.6.92).
18. Orden del 22 de octubre de 1993. (BOE 23.10.93).

AGRAÏMENTS

Agraïm la col·laboració a:

- Sra. Antonia Guillemí Mari,
expresidenta del Col·legi de Llevadores de Barcelona.
- Sra. Maria Cortés-Ramis,
exsecretària del Col·legi de Llevadores de Barcelona.
- Sra. Conxita Moreo de Mingo,
exsupervisora de Llevadores de l'Hospital Clínic.

